

KOMISIYO Y'IGIHUGU Y'UBURENGANZIRA BWA MUNTU

UBURENGANZIRA KU MURIMO

Kigali, Mutarama 2022

I. IRIBURIRO

Uburenganzira ku murimo ni bumwe mu burenganzira bw'ingenzi umuntu akeneye kugira ngo we n'umuryango we bashobore kubaho neza no kugera ku iterambere rirambye. Ni uburenganzira buhesha umuntu agaciro, bugatuma ubundi burenganzira bwinshi bugerwaho kuko buha umuntu ubushobozi bwo kwikemurira ibibazo bitandukanye no gushobora kubona iby'ibanze nkenerwa bimufasha kugira imibereho myiza.

II. BUMWE MU BURENGANZIRA KU MURIMO

Uburenganzira ku murimo buteganywa mu masezerano mpuzamahanga no mu mategeko y'u Rwanda. Bumwe muri bwo ni ubukurikira :

▪ Uburenganzira ku murimo

Umuntu wese afite uburenganzira bwo kugira umurimo, kuwuhitamo mu bwisanzure mu buryo buboneye kandi bwujuje ibikenewe mu bijyanye n'umurimo, agomba kandi kurindwa ubushomeri. Afite uburenganzira bwo kwibeshaho abikesha akazi yihitanyemo cyangwa yemeye, nta gahato (*Ingingo ya 23(1°) y'Itangazo mpuzamahanga ry'uburenganzira bwa Muntu*).

▪ Uburenganzira bwo kutavangurwa

Abantu bose bafite uburenganzira bwo guhabwa amahirwe angana n'ay'abandi ku bijyanye n'akazi (guhabwa akazi, kuzamurwa mu ntera, amahugurwa) hadashingiwe ku ivangura iryo ariryo ryose. Abantu bose bakora umurimo umwe bagomba guhembwa umushahara ukwiye kandi ungana nta vangura iryo ari ryo ryose (*ingingo ya 30(2°) y'itegeko Nshinga*).

- **Uburenganzira ku mushahara**

Umuntu wese ukora umurimo afite uburenganzira bwo guhabwa umushahara ukwiriye kandi uhagije utuma we n'umuryango we babaho ku buryo bubereye agaciro ka muntu kandi byaba ngombwa, uwo mushahara ukuzuzwa n'ubundi buryo bugamije kurengera imibereho myiza (**ingingo ya 23(3⁰) y'Itangazo Mpuzamahanga ry'uburenganzira bwa Muntu**).

Umukozi afite uburenganzira ku mushahara ku murimo yakoze, uretse igihe biteganywa ukundi n'amasezerano y'umurimo cyangwa n'iri tegeko. Nta mushahara wishyurwa iyo umukozi atakoze (**ingingo ya 66 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda**).

- **Uburenganzira bwo kujya muri sendika cyangwa amashyirahamwe y'abakoresha**

Umuntu wese afite uburenganzira bwo gufatanya n'abandi gushinga ingaga z'abakozi n'ubwo kwinjira mu zindi ngaga z'abakozi mu rwego rwo kurengera inyungu zazo (**ingingo ya 8 y'Amasezerano Mpuzamahanga yerekeye Uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza n'umuco**).

Uburenganzira bwo gushyiraho ingaga z'abakozi zigamije kurengera no guteza imbere inyungu z'umwuga bafitiye uburenganzira buremewe. Buri mukozi ashobora kurengera uburenganzira bwe abinyujije mu rugaga rw'abakozi mu buryo buteganywa n'amategeko. Buri mukoresha afite uburenganzira bwo kwinjira mu ishyirahamwe ry'abakoresha (**ingingo ya 31 y'Itegeko Nshinga**).

- **Uburenganzira bwo kuruhuka no kwidagadura**

Umuntu wese afite uburenganzira bwo kuruhuka no kwidagadura hashyirwaho cyane cyane igihe ntarengwa cy'amasaha yo gukora ari mu rugero, ibiruhuko bya buri mwaka umuntu ahemberwa, kimwe no guhemberwa iminsi y'ikiruhuko (**ingingo ya 7 y'Amasezerano Mpuzamahanga yerekeye Uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza n'umuco**).

Ku rwego rw'Igihugu hashyizweho iteka rya minisitiri n°02/mifotra/15 ryo ku wa 09/06/2015 rigena amasaha y'akazi mu cyumweru mu butegetsi bwa leta n'uburyo yubahirizwa. Ingingo ya 3(3⁰) y'iryo teka ivuga ko "*Buri wa Gatatu uherye saa cyenda z'amanywa kugeza saa kumi n'imwe, amasaha y'akazi akorwamo siporo*".

- **Uburenganzira ku buzima**

Umukozi wese afite uburenganzira bwo gukorera ahantu hatabangamiye ubuzima bwe. Akwiye gukorera ahantu hafite isuku n'umwuka uhagije. Afite uburenganzira bwo kurindirwa ubuzima no kugira umutekano ku kazi. (**ingingo ya 15 y'Amasezerano Nyafurika yerekeye Uburenganzira bwa Muntu n'ubw'Abaturage**)

Umukoresha agomba kubungabunga ubuzima, umutekano ku kazi n'imibereho myiza by'abakozi bakora mu kigo cye n'iby'abantu bose bahagenda. Umukozi ntasabwa ikiguzi ku bikorwa bigamije kubungabunga ubuzima n'umutekano mu kazi (**ingingo ya 77 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda**).

Umukoresha yunganira umukozi wa Leta mu kwivuza no kuvuza abandi umukozi wa Leta ashinzwe hakurikijwe amategeko abigenga (***Ingingo ya 61 y'Itegeko rishyiraho sitati rusange igenga abakozi ba Leta***).

- **Uburenganzira bwo kudakoresha imirimo y'agahato**

Gukoresha umuntu imirimo y'agahato, gutanga uburenganzira bwo gukoresha umuntu cyangwa kwemera ko hagira undi ukoresha imirimo y'agahato mu buryo buziguye cyangwa butaziguye birabujijwe. icyakora, imirimo ikurikira ntifatwa nk'iy'agahato: 1° umurimo ukorwa hakurikijwe amategeko agenga imirimo itegetswe y'igisirikare; 2° umurimo ukorwa hagamijwe kwigisha uburere mboneragihugu no gukunda Igihugu; 3° umurimo utegetswe umuntu hakurikijwe icyemezo cy'urukiko (***Ingingo ya 7 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda***).

- **Uburenganzira bwo kudakorerwa ihohoterwa rishingiye ku gitsina**

Guhoza ku nkeke uwo ukuriye mu kazi hagamijwe imibonano mpuzabitsina ku buryo ubwo ari bwo bwose birabujijwe. Kwirukana umukozi ku kazi kubera ko yatanze amakuru cyangwa ubuhamya ku bijyanye no guhozwa ku nkeke hagamijwe imibonano mpuzabitsina bikozwe n'umukuriye mu kazi birabujijwe. Igihe hari ibimenyetso bifatika byemeza ko umukozi yasezeye ku kazi kubera guhozwa ku nkeke n'umukuriye agamije gukorana na we imibonano mpuzabitsina, bifatwa nko kwirukanwa ku kazi nta mpamvu (***Ingingo ya 8 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda***).

- **Uburenganzira bwo kugaragaza ibitekerezo**

Abakozi n'ababahagarariye bafite uburenganzira bwo gutanga ibitekerezo ku bijyanye n'uko akazi gateye, gakorwa n'uko gakwiye gukorwa (***Ingingo ya 10 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda***).

- **Uburenganzira ku bwiteganyirize**

Umuntu wese afite uburenganzira ku bwiteganyirize bw'abakozi, bukubiyemo ubwishingizi bwabo (***ingingo ya 7 y'Amasezerano Mpuzamahanga yerekeye uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza n'umuco***).

Mu rwego rwo guteza imbere uburenganzira ku bwiteganyirize bw'abakozi, hashyizweho ikigo cy'ubwiteganyirize mu Rwanda (RSSB) giteganywa n'Itegeko n° 009/2021 ryo ku wa 16/02/2021 rishyiraho Urwego rw'ubwiteganyirize mu Rwanda (RSSB) rikanagena inshingano, imiterere, n'imikorere byacyo.

- **Uburenganzira ku kiruhuko**

Umukozi yemerewe ikiruhuko cy'umwaka, umukozi ashobora kandi guhabwa ikiruhuko cy'ingoboka, icyo kubyara, icy'uburwayi cyangwa uruhushya (***Ingingo ya 45 y'Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda***).

3. IBYO KOMISIYO IKORA MU GUTEZA IMBERE NO KURENGERA UBURENGANZIRA KU MURIMO

Komisiyo ifite inshingano zo guteza imbere no kurengera uburenganzira bwa muntu, ihabwa n'Itegeko n° 19/2013 ryo ku wa 25/03/2013 ryahinduwe n'Itegeko n° 61/2018 ryo ku wa 24/08/2018 rigena inshingano, imiterere n'imikorere byayo.

Mu rwego rwo kuzuzwa izo nshingano, Komisiyo ikora ibikorwa binyuranye bijyanye no guteza imbere no kurengera uburenganzira bwa muntu muri rusange harimo n'uburenganzira ku murimo. Bimwe mu byo Komisiyo ikora bijyanye n'uburenganzira ku murimo harimo:

- Kwakira no gukurikirana ibibazo bijyanye n'ihungabanywa ry'uburenganzira ku murimo;
- Gukora igenzura ku iyubahirizwa ry'uburenganzira ku murimo;
- Gukora ubushakashatsi ku bibazo bibangamiye uburenganzira ku murimo no kugaragariza inzego bireba ibikwiye gukosorwa kugirango ubwo burenganzira burusheho kubahirizwa;
- Gukangurira abaturarwanda mu byiciro binyuranye uburenganzira ku murimo no kubashishikariza kubwubahiriza no kuburengera.

4. INSHINGANO ZA BURI WESE MU GUTUMA UBURENGANZIRA KU MURIMO BWUBAHIRIZWA

4.1. Inshingano z'umukoresha

Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda, ingingo yaryo ya 39, ivuga ko "Haseguriwe ibikubiye mu masezerano rusange, amategeko ngengamikorere cyangwa amasezerano y'umurimo, umukoresha afite inshingano z'ingenzi zikurikira:

- 1° gutanga amasezerano y'umurimo ku mukozzi kandi umukozzi agahabwa kopi yayo;
- 2° guha umukozzi akazi basezeranye, akagatangira igihe n'ahantu bumvikanye;
- 3° kuyobora umukozzi kandi agakora ibishoboka byose kugira ngo akazi gakorerwe ahantu hameze neza hubahirije ibijyanye n'ubuzima n'umutekano ku kazi;

- 4° guhamba umukozzi umushahara basezeranye kandi ku gihe;
- 5° kwirinda icyakwangiza ubuzima n'umutekano by'ikigo, iby'abakozi n'ibidukikije;
- 6° gushyira umukozzi mu bwiteganyirize no kumutangira imisanzu mu Kigo cy'ubwiteganyirize bw'abakozi mu Rwanda;
- 7° kuganira n'abakozi cyangwa ababahagarariye ku bijyanye n'akazi;
- 8° guha abakozi amahugurwa no gukomeza kubongerera ubushobozi;
- 9° guha umukozzi ibikoresho bimufasha mu kazi;
- 10° kumenyesha Umugenzuzi w'Umurimo impanuka cyangwa urupfu by'umukozzi bikomoka ku kazi".

4.2. Inshingano z'umukozzi

Itegeko rigenga umurimo mu Rwanda, ingingo yaryo ya 41, ivuga ko "Umukozzi afite inshingano z'ingenzi zikurikira:

- 1° gukora ubwe akazi yahawe ku gihe no gutanga umusaruro;
- 2° kubahiriza amabwiriza y'umukoresha cyangwa umuhagarariye;
- 3° kwirinda icyahungabanya umutekano we n'uwa bagenzi be cyangwa uw'aho akorera;
- 4° gufata neza ibikoresho ahawe n'umukoresha;
- 5° kwitabira akazi ku gihe;
- 6° kurengera inyungu z'akazi.

4.3. Inshingano za Leta

Ingingo ya 6(2⁰) y'Amasezerano Mpuzamahanga yerekeye uburenganzira mu by'ubukungu, imibereho myiza n'umuco ivuga ko "mu byemezo buri gihugu cyemeye aya masezerano kizafata kugirango cyubahirize ubwo burenganzira ku buryo busesuye, hagomba kubamo amabwiriza, inyigisho z'ikoreshabuhanga n'amahugurwa yihariye; ibyo byemezo kandi bigomba guteganya za gahunda, politiki n'ikoranabuhanga mu gutsura amajyambere ahoraho mu by'ubukungu, mu mibereho myiza n'umuco n'akazi kabyara inyungu mu nzira zitabangamiye ubwisanzure bw'ibanze mu bya Politiki n'ubukungu".

Muri rusange, inshingano y'ibanze ya Leta mu bijyanye n'uburenganzira ku murimo ni ugukora ibishoboka byose mu gutuma ubwo burenganzira bugenda bugerwaho. Ifite inshingano yo gufasha buri wese kugira amahirwe yo kubona akazi nta vangura no gukora ku buryo umuntu wese ufite umurimo awukora yawihitiyemo kandi akawukora mu bwisanzure hubahirizwa uburenganzira bukubiye mu mategeko awugenga.

By'umwihariko Leta ifite inshingano yo kubaha, kurinda no gushyiraho uburyo butuma uburenganzira ku murimo bwubahirizwa.

Ku bijyanye n'inshingano yo kubaha, Leta yirinda gufata ibyemezo byabangamira uburenganzira ku murimo cyangwa byabuza abantu kubugeraho.

Ku bijyanye n'inshingano yo kurinda, Leta ishyiraho ingamba zituma abantu bose babona amahirwe angana yo kubona akazi kandi igashyiraho amategeko arengera ubwo burenganzira anahana ababuhungabanyije.

Ku bijyanye n'inshingano yo gushyira mu bikorwa uburenganzira ku murimo, Leta ishyiraho za Politiki, ingamba n'inzego bifasha mu gutuma

ubwo burenganzira bugerwaho harimo guteza imbere politiki mu kurwanya ubushomeri no gushyiraho uburyo bw'amahugurwa ahoraho n'amashuri y'imyuga afasha uruburako kwihangira imirimo.

5. UMWANZURO

Uburenganzira ku murimo ni uburenganzira bw'ibanze butuma ubundi burenganzira bwinshi kandi bw'ingenzi ku mibereho myiza ya Muntu bugerwaho.

Ni ngombwa rero ko abakoresha baharanira ko uburenganzira bw'abakozi bwubahirizwa, bashyira mu bikorwa ibyo amategeko ateganya ku bijyanye n'uburenganzira ku murimo.

Ni ngombwa kandi ko abakozi nabo bamenya inshingano zabo mu mirimo bashinzwe bagaharanira kuzuzura neza, bubahiriza amabwiriza y'abakoresha babo kugirango batange umusaruro ukenewe.

Birakwiye kandi ko habaho ubufatanye bw'inzego zitandukanye zirimo iza Leta, iz'abikorera n'imiryango itari iya Leta kugirango uburenganzira ku murimo bugerweho kandi bwubahirizwe.